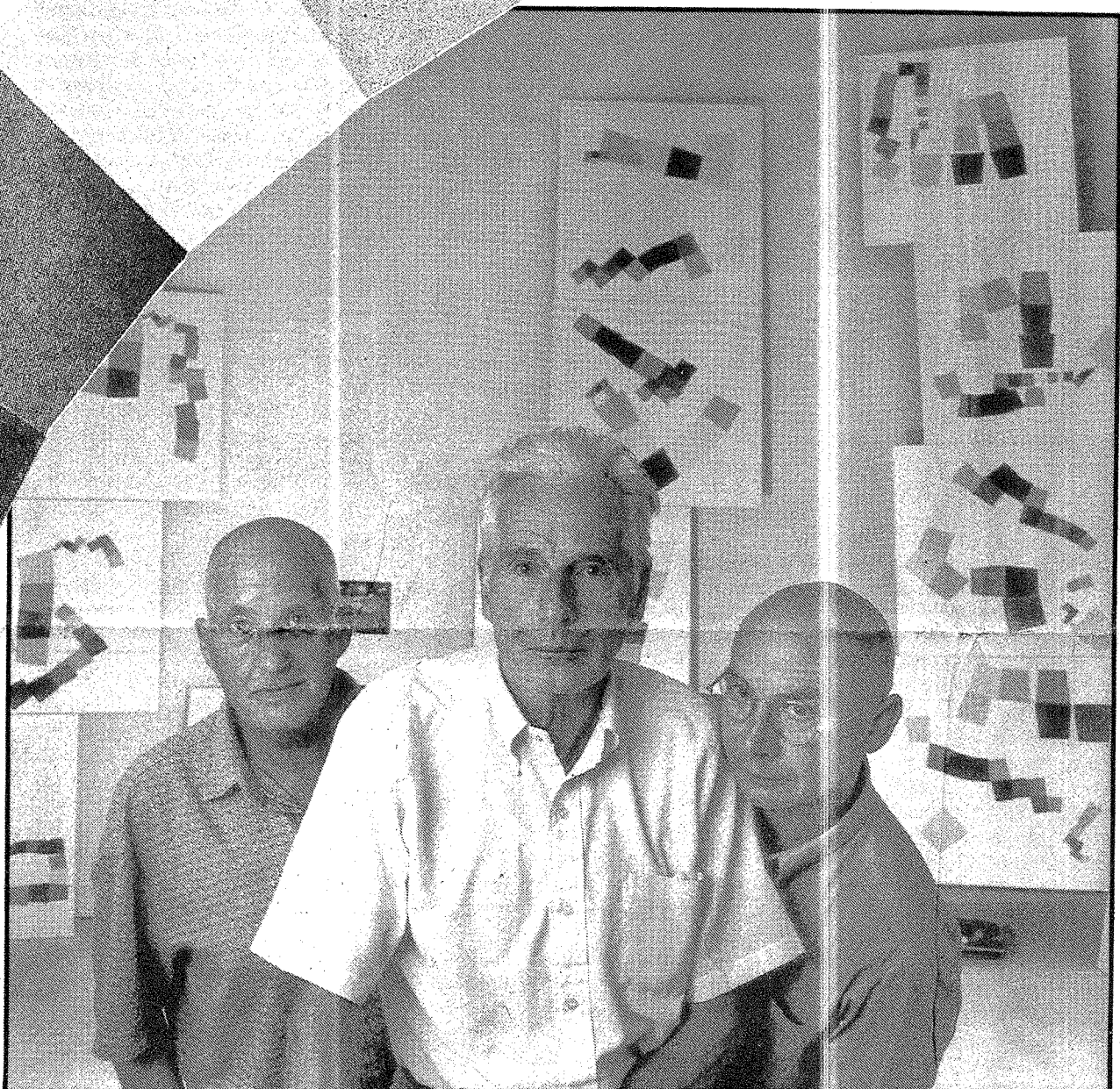

Arne Naess (1912), een filosoof uit Oslo, niet te verwarren met zijn neef Arne Naess, gehuwd met Diana Ross, was enkele dagen in Nederland op uitnodiging van de Universiteit voor Humanistiek. Hij nam deel aan een symposium over Salman Rushdie en hield een voordracht over 'Ecologisch bewustzijn en nieuwe levensstijlen'. Daarnaast trad de achttienjarige filosoof in de Noorse ambassade in Den Haag in het huwelijk met de Chinese Kit Fai Tsui. In 1971 kreeg Naess in Nederland bekendheid door zijn deelname aan een serie televisiedebatten met internationale filosofen, onder wie Michel Foucault en Noam Chomsky. Naess debatteerde toen met de Britse empirist Alfred Ayer. Fons Elders, destijds de initiator van deze debatten en tevens gespreksleider, ontmoette Arne Naess opnieuw en sprak met hem over zijn 'filosofisch testament'. Het gesprek vond plaats in de studio van de beeldend kunstenaar Richard Hefti.

Links Richard Hefti, rechts Fons Elders, in het midden Arne Naess

SCHILDERIEN RICHARD HEFTI, FOTO'S MARK KOHN

HET DENKEN VAN ARNE NAESS

Naess is een opmerkelijk en belangrijk filosoof, naar mijn oordeel belangrijker dan enkele Franse en Duitse filosofen, die nu veelvuldig bestudeerd worden aan de Nederlandse universiteiten. In Naess' filosofie bereiken diepgang, belangrijke thematiek en helderheid van argumentatie een zeldzame synthese.

In het voetspoor van de oude Griekse en Indiase filosofen maakt hij de grote kwesties van deze tijd, i.c. democratie, geweldloosheid, de rol van wetenschap en technologie, en de laatste jaren vooral de ecologische crisis tot onderwerp van zijn filosofisch onderzoek. Hij doet dit nadrukkelijk niet alleen vanuit een academische benadering, waarin de praktijk van het handelen niet centraal staat, maar vanuit een allesomvattende filosofie, waarin denken en handelen geïntegreerd zijn.

Zijn voorkeur voor diepgang en helderheid blijkt uit zijn belangstelling voor filosofen, die of tot het ene of tot het andere kamp gerekend worden. Hij heeft waardeerding voor Heidegger én voor Carnap, maar ook voor Wittgenstein en Sartre over wie hij een boek heeft geschreven, getiteld *The Four Modern Philosophers* (1968). Rudolf Carnap, die grote waardeering had voor Naess, vertelde mij in 1970

niet te begrijpen hoe Naess hem samen met Heidegger in één boek had kunnen opnemen. Naess heeft zich jarenlang bezighouden met empirische semantiek, met logica en argumentatieleer.

In het hierboven genoemde debat met Alfred Ayer komt een passage voor, die de spanning tussen diepgang en helderheid duidelijk weergeeft.

Naess: „Excuseer me... Ik zou mij slecht voelen, als je me zoudt houden voor een Heideggeriaan of een soort...”

Ayer: „Nee, nee, integendeel. Ik bedoel, ik zou niet willen...”

Naess: „Ik ben niet zeker of ik in een bepaalde zin toch niet heel dicht bij Heidegger sta.”

Ayer: „Onzin, onzin, onzin!”

Naess: „Ja, we zijn 'geworpen'. Ik voel heel sterk dat we in de wereld geworpen zijn, en dat ik nog steeds geworpen word.”

Ayer: „Waarom jezelf zo onrechtvaardig behandelen? Waarom het bederven? Laat hem er buiten, houd hem buiten. Hoe weet je dat we in het bestaan goed zijn? Je hebt misschien een heel moeilijke bevalling gehad voor zover je je dat herinnert.”

Naess: „Hoe ik het weet! Hoe ken ik de relevantie van kennis?”

Ayer: „Geworpen in het bestaan. Onzin.” Naess: „Misschien gebruik je de term 'weten' te vaak.”

Ayer: „Dit zou geëllemeerd moeten worden.”

Naess: „Laten we ons verwijderen van in het bestaan geworpen zijn... Ja, ik zal proberen jou te vertrouwen als je zegt dat ik niet geworpen ben.”

Deze manier van debatteren is kenmerkend voor Naess. Hij genoot intens van de verontwaardiging van Ayer, om plotseeling zeer ernstig te worden als hij vertelt over zijn onderzoek naar het begrip 'waarheid' via enquêtes onder huisvrouwen en schoolmeisjes. Hij leerde daaruit dat zij iets waar noemen 'als het zo is'. Dit is ruimer dan: het *is* zo, en veel ruimer dan: het *is* een feit. De term 'als' is de uitdrukking van een voorzichtige, reflexieve bewustzijn dat de betrekkelijkheid van onze kennis onderkent, terwijl de term 'is' de diepte uitdrukt van de andere kant van ons bewustzijn. 'Is' verbindt ons met alle overige werkelijkheid.

Voor Naess is die werkelijkheid de eenheid van alle levende wezens, dus de mens als deel van de natuur. Hij schrijft en discuteert over 'deep ecology' vanuit de overtuiging dat onze relatie tot de natuur bepalend is voor de kwaliteit van ons bestaan. De belangrijkste uitgangspunten van zijn 'diepe ecologie' zijn:

1. De welvaart en bloei van menselijke en niet-menselijke wezens is een waarde op zich zelf, en de waarde van niet-menselijke wezens is onafhankelijk van hun nuttigheid voor mensen. 2. Rijkdom en verscheidenheid aan levende wezens hebben waarde in zich zelf. 3. Mensen hebben geen recht deze rijkdom en diversiteit te reduceren met uitzondering van de bevrediging van vitale menselijke behoeften. 4. De bloei van menselijk leven en van culturen is verenigbaar met een substantiële vermindering van de menselijke bevolking. De bloei van niet-menselijk leven vereist zo'n vermindering. 5. De huidige menselijke tussenkomst in de niet-menselijke wereld is buitensporig, en de situatie verergert in snel tempo. 6. De beleidsvormen moeten daarom worden veranderd. Deze beleidsvormen raken fundamentele economische, technologische en ideologische structuren. De hieruit voortvloeiende situatie zal diepgaand verschillen van de huidige. 7. De waardering van een hoge levenskwaliteit zal die van een hoge levensstandaard vervangen. 8. Zij, die de voorgaande punten aanvaarden hebben een verplichting te proberen bij te dragen, direct of indirect, aan de invoering van noodzakelijke veranderingen.

In Nederland doen allerlei verhalen de ronde over de 'diepe ecologie'-beweging. Er gaan soms stemmen op, die de noodzaak of wenselijkheid van een politieke milieudictator bepleiten. Naess wijst dit soort ideeën af, omdat het in strijd is met de intrinsieke waarde van elke persoon en het belang van een zo groot mogelijke verscheidenheid. Ook de door hem noodzakelijk geachte bevolkingsvermindering kan alleen op lange termijn, bijvoorbeeld twee honderd jaar, gerealiseerd worden. De kwaliteit van het doel moet kunnen worden teruggevonden in de kwaliteit van de middelen. Vanuit deze optiek is er een diepgaande verwantschap tussen democratisch bewustzijn en ecologisch bewustzijn. De bedreiging van Salman Rushdie en de bedreiging van het milieu zijn niet twee totaal verschillende zaken.

Deze ideeën vormen de achtergrond van het gesprek met Naess, waarin zijn innerlijke ontwikkeling centraal staat.

De Britse filosoof Sir Alfred Ayer had volgens eigen zeggen 10 minuten nodig om iemand te leren kennen en vervolgens kan het jaren duren voordat dit oorspronkelijke inzicht verandert. Naess: „Ik geloof dat er slechts twee minuten nodig zijn om een intuïtief inzicht te krijgen in iets of iemand, maar het kan twee jaar vergen voordat men in staat is dit inzicht te verbaliseren en te articuleren. Het testen van je intuïtie vraagt tijd. En het kan twee honderd jaar duren, voordat men over de fundamentele dimensies zeer diepe inzichten ontwikkelt. Want elke persoon is oneindig en onbepaald complex, en ik zeg met nadruk: elke persoon, niet alleen deze of gene.

Je vraagt of ik een bepaalde continuïteit zie in mijn leven en filosofie, ondanks de uiteenlopende filosofische interesses. Ik hoop dat er zo'n lijn is. Want het geheel is soms van een gekmakende complexiteit. Sommigen van mijn beste vrienden vinden dat zo'n lijn bestaat. Als ik teruglees wat ik heb geschreven toen ik 19 was, kan ik nog steeds beamen wat ik toen schreef. Hetzelfde geldt voor toen ik 29 en 39 was, hoewel ik het vandaag nooit meer zou opschrijven. Soms zijn deze of gene opinies veranderd in hun tegendeel, maar nooit de kern ervan. Dit heeft te maken met een muzikale erfa-

ring. Op vier- of vijfjarige leeftijd hoorde ik mijn oudste broer het eerste deel van de Mondscheinsonate van Beethoven spelen. De muziek ging recht naar binnen. Deze ervaring gaf mij een soort scepticisme ten aanzien van elke vorm van begripsmatig denken, begripsmatige betekenis en uitdrukking. Dit gevoel heeft te maken met de intieme betekenis van wat iemand kan zeggen. Deze muzikale ervaring gaf de grenzen ervan aan.

Later als professor raakte ik volledig geïmmuniseerd in het scepticisme om het vervolgens weer los te laten. In de jaren zestig kwam het terug. Nu is het ver weg. Ik heb nu overtuigingen op het gebied van de ecologie, waarmee ik het publiek tegemoet tred, en zeg: dit mag niet gebeuren; dit moet gebeuren. Het klinkt dogmatisch, het tegenovergestelde van een sceptische geest. Maar als iemand in het gehoor opstaat en zegt: 'Integendeel, Mijnheer Naess, integendeel!', sta ik open voor zijn argumenten en zal ik hem vragen mijn standpunt uit te leggen, het te articuleren zodat ik zijn gezichtspunt kan zien.

Fundamenteel gezien, is het een dynamische evolutie in de vorm van een spiraal met een groter wordende diameter. Basis-intuïties komen steeds terug, zoals de mystiek van Spinoza, of de uitspraak van Gandhi: 'Het individu is alles'. Gandhi antwoordde met deze zin, toen hem in de rechtszaal door de rechter gevraagd werd of zijn acties niet tot anarchie zouden leiden, als iedereen voor zich zelf besliste. Maar de zin 'het individu is alles' heeft als pendant de zin 'de eenheid van alle levende wezens', een andere fundamentele intuïtie. Zo ontstaat een draad als een spiraal, soms nabij, soms veraf; soms dun, soms dik. Het is een samengaan van precisie, complexiteit en fundamentele intuïties.

Ik heb grote bewondering voor een academisch filosoof als Kant, maar ik ben voor een 'total view', een allesomvattende visie. Ik wil al mijn handelingen in mijn filosofie betrekken, in tegenstelling tot Kant die zijn privé-leven er buiten laat vallen. Deze spiraal bestaat niet slechts op een abstract niveau. Hij is concreet in de muziek, in het berg-beklimmen, zelfs in boksen. Ik heb onlangs bij de opening van een galerie drie ronden gebokst met een prachtige man van 29 jaar, 1.98 lang. Ik probeer dan mijzelf te verdedigen op basis van een stelsel van regels, waarin ik veronderstel dat hij mij zal aanvallen, terwijl ik weet dat hij dat niet zal doen. Het is een Gandhiaanse benadering. Iemand folterde in de oorlog een vriend van mij. Ik voelde zijn pijn en verdriet. Ik ben gaan praten met de folteraar. Dit lijkt onverenigbaar, zoals het boksen in de galerie van een fragiele, oude man met deze prachtige, jonge man. Maar mensen en zaken, die onverenigbaar lijken, kunnen gecombineerd worden. Dit is geen academische filosofie, maar de oude Griekse en Indiase weg, waarin je je gehele gedrag betreft in je filosofie.

Er valt een lange stilte. De 61 schilderijen van Richard Hefti die ons aan vier kanten omringen verspreiden een weldadige rust, terwijl het avondlicht steeds zwakker wordt. Ik wacht lange tijd met een nieuwe vraag.

„De integratie die ik nastreeft heeft alles te maken met scepticisme. Het articuleren binnen de academische filosofie en het ontwikkelen van een systeem in je denken, leiden tot een gewenning die ik steeds opnieuw wil doorbreken. Ik reageer op die gewenning door drie maal diep adem te halen en dan naar rechts te gaan in plaats van naar links, als dat mijn

neiging is, of omgekeerd. Steeds terug naar de fundamentele. Je bent dan weer naakt, verloren. Je beschikt niet meer over directieven. Ik vind dit zeer menselijk. Authenticiteit veronderstelt deze houding: teruggaan naar een naaktheid zonder enig systeem. Dit is een vorm van scepticisme. Zo zijn we terug bij het niets om opnieuw te beginnen.

Zonder zelfvertrouwen en zelfrespect is er een sterke behoefte aan iets vast te houden, aan een gevoel van continuïteit. Heel jong als kind kreeg ik een gevoel van vertrouwen, dat het makkelijker maakt zo te denken dan dit voor anderen mischien het geval is. Als acht-, negen-, tienjarige was ik erg klein, vreselijk dun en ontzettend stom of 'vreemd' zoals kinderen dat noemen. Maar er was iets in me dat zei: maar ik ben iets, niet dat 'ik' volgens de kinderen, het 'ik ben ik' van Descartes, maar 'iets'. De term 'zelf' is beter dan de term 'ego'. Wij moeten weg van het 'ego', zoals in het boeddhisme. Dit is een benadering vanuit de 'Gestalt', vanuit de 'vorm'. We zijn complexe personen, complexe organismen. Om die reden ben ik geneigd te zeggen dat we meer behoefte hebben aan wijsheid dan aan wetenschappelijke kennis: tweemaal wijsheid is nu meer waard dan honderd maal meer wetenschappelijke kennis. De hoeveelheid kunstmatige middelen die ons ter beschikking staat voor ons levensgeluk ruïneert ons leven min of meer, en het is een excuus om niet ons zelf te vinden en niet te streven naar onze zelf-verwerkelijking.

We zouden ons zelf niet alleen met onze familie, met ons land of zelfs met de hele mensheid moeten identificeren, maar met de natuur zoals je dit doet als je twee jaar oud bent. Als je dan bedroefd bent is de boom ook bedroefd. Ben je vrolijk, is de boom ook vrolijk. Maar in het Westerse denken kan een boom niet bedroefd zijn. Een boom bestaat uit moleculen. De droefheid of vreugde van een boom is een projectie van onze emoties. Maar in de 'Gestalt' kunnen subject en object niet gescheiden worden. We hoeven daarvoor niet naar de moderne quantum-theorie te kijken. De werkelijkheid in de spontane ervaring is een geheel. Er is logischerwijs geen contradictie in de uitspraak: de boom is bedroefd of de boom is vreugdevol. Er is alleen een contradictie als wij beweren dat de boom vreugdevol is, en dat het 't geheel is dat de boom niet vreugdevol is. Dat is een contradictie. Het hangt van je begrip van waarheid af, of het een contradictie is als je zegt dat de boom zowel vreugdevol is als bedroefd. Een boom als een deel van de werkelijkheid is geen ding, het is een zijnde. Daarom kun je in een depressieve stemming de bedroefheid van een boom zien, en als je in een vreugdevolle stemming bent, de vreugde van een boom. De werkelijkheid van een boom wordt zo anders dan de boom binnen een geografisch kader. De vreugde of droefheid van een boom is van een andere orde dan de abstractie van een geografische benadering, net zoals het onzin is te verwachten dat een boom iets terugzegt als je tegen hem spreekt in het Noors of Nederlands.

Een dergelijke theorie van 'totaliteit' te ontwikkelen is mogelijk, maar hij is bijzonder moeilijk uit te drukken en begrijpelijk te maken. Ik maak hier geen propaganda, maar mijn denken is sterk geïnspireerd door Spinoza. Dat is mijn weg. Ik zeg niet dat jij Spinoza moet lezen. Ik was 17 jaar toen ik Spinoza ontdekte door hem te kiezen voor het lezen van Latijnse teksten. Cicero heeft zulke idiotie speeches in vergelijking met Spinoza. Spinoza moraliseert nooit. De term 'Ethica' komt alleen in de titel voor. Ik heb Spinoza rechtstreeks in het Latijn leren begrijpen. Ik vind hem beter dan Plato. Met de term 'ecosofie' heb ik de spontaneïteit van het leven willen opwaarderen. De werkelijkheid heeft een poëtische uitstraling of emanatie, niet alleen via een subjectivistische interpretatie zoals bisschop Berkeley beweert, maar vanuit zichzelf. William James merkt terecht op dat het bewustzijn niet bestaat. Ik hou van de Indiase term 'anatmavada', de leer die ingaat tegen elke verabsolutering van de geest of het ego en het zelf.”

Naess besluit het gesprek met de uitspraak: „Deze omgeving is bijzonder goed voor een dergelijk gesprek. Je kunt hier niet in een oppervlakkige stemming zitten. Je geest kan niet doelloos rondwandelen.”

Tijdens het lange gesprek is het buiten langzaam donker geworden. Het licht van één kaars zorgt ervoor dat we elkaar nog zien. Naess komt langzaam overeind uit een lage strandstoel. Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat hij bezig is geweest een deel van zijn filosofisch testament te formuleren.